

Сухомлинов О. Особливості етнокультурної палітри Північного Приазов'я // Fenomen pogranicz kulturowych: współczesne trndencje / pod red. L.A. Suchomłynowa. – Piła-Berdiańsk : Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Stanisława. Staszica w Pile, 2012. – Т. IV. – С. 57 – 69.

*Олексій Сухомлинов
Бердянськ – Київ*

ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ПАЛІТРИ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я

Культурна пограничність України обумовлена не стільки сучасними чи історичними державними кордонами, скільки внутрішнім мультикультуралізмом та поліетнічністю. Специфіка та особливості міжетнічного діалогу значною мірою визначаються процесами регіоналізації та активізацією національно-культурних середовищ.

У зв'язку із цим у етнічній палітрі України особливе місце займають історичні національні меншини, тобто ті етнічні спільноти (групи), котрі мешкають на теренах українських земель не менше ніж 200 – 250 років. Останній показник ґрунтується на висновках таких наук, як культурна антропологія, екологія людини, генетика, економіка та деяких інших. Мова йде про те, що протягом 8 – 10 поколінь, життя яких протікає на одній і тій же географічній території, формуються деякі спільні для всієї етнічної групи адаптивні (генетичні), діяльнісні (спосіб господарювання), культурні та ментальні ознаки. Це дає підставу стверджувати про органічну єдність таких людських спільнот з оточуючим їх природним довкіллям. Отже, можна вести мову про їхню природну можливість бути складовою частиною українського соціуму чи, принаймні, існуванні достатніх можливостей для інтеграції історичних національних меншин у його структуру.

Ті чи інші історичні національні меншини мають різний час перебування на теренах України. Часові відмінності різняться на порядок: від 2,5 тис. років

(греки) до 500 – 200 років (росіяни, болгари та ін.). Це, звісно, має істотне значення для оцінки їхньої участі та ролі в житті минулих соціальних систем. Однак, для сучасників дещо більше важить реальна участь історичних меншин у функціонуванні нинішнього українського соціуму. У цьому контексті значення має низка критеріїв: чисельність меншини, їх організованість, здатність до співпраці, зв'язок з історичною батьківщиною, соціальна визначеність тощо¹.

Саме перелічені чинники також є показником дієздатності національно-культурних об'єднань і національних рухів, що активізувалися після геополітичних перетворень, пов'язаних з проголошенням Україною незалежності.

Особливо високого рівня самоорганізації національні меншини України досягли на Закарпатті, Донеччині, у Запорізькій та Харківській областях. З урахуванням місцевих осередків, кількість громадських організацій у вказаних областях сягає від 100 до 400. Статистика свідчить, що у середньому за рік у країні в цілому кількість національно-культурних товариств зростає у 1,5 рази. Необхідно сказати, що такий стрімкий ріст громадських організацій національних меншин країни зумовлений перш за все побоюванням частини населення не українського етнічного походження щодо штучної асиміляції у ході державотворчого процесу. Не меншого від впливу мали й такі, наприклад, фактори, як бажання політичної еліти продемонструвати рішуче позбавлення ганебних плям імперсько-колонізаторського минулого, створити умови, які гарантують реалізацію прав і свобод людини й громадянина, і разом з тим підтвердити проголошені наміри відносно приєднання до європейського співтовариства. І, на решті, ще два важливих, хоча й неоднозначних фактори: фінансова підтримка національно-культурних товариств з боку етнічної батьківщини та фінансування міжнародними фондами проектів і програм етнокультурного відродження й розвитку. Вони позначились у першу чергу на

¹ Власюк О.С., Крисаченко В.С., Степико М.Т. та ін. Український соціум / За ред. В.С. Крисаченка. - К. : Знання України, 2005. – С. 193.

процесі створення й діяльності єврейських, польських, німецьких, татарських, ромських національно-культурних товариств².

Придивимося пильніше етнокультурного середовища Північного Приазов'я. На сьогодні у місті Бердянську, а саме Бердянщина буде предметом розгляду, діють болгарське, грецьке, німецьке, єврейське, російське та польське культурно-освітні товариства. Всі вони були створені на початку 90-х років ХХ століття і за цей період зазнали певних змін та реорганізацій, що були зумовлені потребами сьогодення.

На місцевому та обласному рівнях періодично відбуваються засідання координаційних рад представників національних меншин регіону, проте це не дає підстави стверджувати, що задекларовані українською державою права етнічних громад³ реалізуються повною мірою. Такого типу консультаційні органи обговорюють, головним чином, питання, пов'язані з реалізацією статутних цілей і завдань на найближчу перспективу у контексті основної діяльності органів місцевої влади. Певним кроком у напрямку утілення у життя законодавчої бази щодо національних громад є той факт, бюджет Запорізької області передбачає виділення коштів на потреби товариств, проте головний фінансовий документ міста такої статті видатків не передбачає, фінансування може відбуватись лише у рамках реалізації загальноміських заходів. У кожному з цих випадків можна констатувати відсутність прозорості та доцільності при виділенні коштів.

У делікатних національних питаннях влада намагається уникати гострих та однозначних понять і термінів, тим більше – втручання в етнокультурні

² Лойко Л. Національно-культурні товариства України: актуальні проблеми розвитку та ролі у суспільстві // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. – Сімферополь, 2003. – С. 25.

³ Це Декларація прав національностей України, Закон України “Про національні меншини”, Закон України “Про мови в Українській РСР”, Конституція України та інші законодавчі акти, які були прийняті Верховною Радою України відповідно до найголовніших міжнародних документів з цих проблем. Підкреслимо, що законодавча база України у галузі етнополітики створена з дотриманням принципів Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права і Факультативного протоколу до нього, Декларації 47-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, розділу Заключного акту Ради безпеки та співробітництва в Європі з прав людини (Гельсінки, 1 серпня 1975 р.), Документа Копенгагенської Конференції з питань людського виміру НБСЄ, Гаазьких рекомендацій з прав національних меншин на освіту, Ослівських рекомендацій щодо мовних прав національних меншин, Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин та тощо.

справи, намагається „координувати зусилля влади і національних громад”, затверджуючи заходи щодо розвитку культур національних меншин⁴.

Проаналізуємо тепер історичний аспект виникнення національних громад.

Найчисельнішою етнічною групою регіону є *болгари*. За даними останнього перепису в Запорізькій області налічується 27800 осіб цієї національності, що складає лише 80,2 відсотка від кількості у 1989 році.

Загальна кількість болгар в Україні у 2001 році становила 204,6 тисяч. Загалом, кількісна динаміка цієї меншини досить стабільна: 1959 рік – 219,4 тис., 1970 – 234,4 тис., 1979 – 238,2 тис., 1989 – 233,8 тис. Ще у 1773 році було засновано декілька болгарських поселень в басейні річки Синюха, на початку XIX століття у добруджацькому степу, біля Ізмаїлу, в Криму. Вони входили до складу Бузького козацького війська, а потім військових поселень Північного Причорномор'я. Наприкінці XVIII – перших десятиліттях XIX століття під час російсько-турецьких воєн болгар масами переселялись на терени Російської імперії, рятуючись від турецьких репресій щодо християнського населення. Згодом вони заснували великі поселення у південній Бессарабії з центром у Болграді, в Одеському повіті, Криму і в передмісті м. Миколаєва. До 1832 року тільки на півдні Бессарабії було засновано 36 поселень. Значною була болгаро-грецька (в офіційних документах болгар і греки не відокремлювалися) колонізація Криму у 1830 році, причому переселенці потрапляли в на українські землі морським шляхом з Варни.

Інтенсивній колонізації болгар сприяло надання їм колоністських прав. На початку 60-х років XIX століття, у зв'язку з захопленням значної частини Бессарабії боярською Румунією, болгарські поселення перейшли під юрисдикцію румунської корони, внаслідок чого болгар позбувалися багатьох зазначених вище привілеїв, наданих їм російським урядом, вони стали

⁴ Кладова Г., Мелешко І. Відродження національної культури в умовах незалежної України // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. – Сімферополь, 2001. – С. 141.

переселятися у Приазов'я. Протягом 1861 – 1866 років у Бердянському повіті було засновано 345 болгарських колоній⁵.

Завдяки власній працьовитості та державним пільгам, болгари міцно вкоренилися на новій батьківщині і стали помітним економічним та культурним чинником півдня України. Тепер більшість болгарського населення проживає у західних районах Одеської і приазовських землях Запорізької області. Етнічно-мішані болгарські села є у Кіровоградській та Миколаївській областях.

Революційні негаразди негативно вплинули на болгарську меншину, багато людей загинуло від недоїдання та хвороб, у військових діях, частина емігрувала. У 1926 р. болгар в Україні налічувалось 92,1 тисяч, тобто 0,32 % населення, які переважно жили у селі. Як і іншим меншинам, болгарам була надана можливість територіального самоврядування; так, станом на 1931 рік існувало 3 болгарських національних и – Благоївський, Вільшанський, Коларівський та 46 болгарських національних сільських рад, діяло понад 70 болгарських шкіл, а також Преславська сільськогосподарська школа на Мелітопольщині, низка культурних центрів та видань. Переважна більшість болгар нині проживає у сільській місцевості, понад 120 тисяч, а у містах – приблизно 84,5 тисячі осіб. Причина цього явища полягає у відносно давньому, починаючи з XVIII століття, компактному проживанні болгар на півдні України і збереженні традиційного способу господарювання, яким було садівництво, виноградарство, хліборобство, скотарство⁶.

Приблизно половина приазовських болгар постійно проживає у іноетнічному оточенні, зазнаючи на собі дію природних асиміляційних процесів⁷. Молоде покоління в містах, зокрема у Бердянську, переважно російськомовне, що пояснюється незгуртованістю групи, відсутністю повноцінної навчально-освітньої мережі, крім того, різниця між суспільствами

⁵ Михайличенко В., Денисов Є., Тишаков М. Бердянськ. Погляд через століття. Історичний довідник. – Запоріжжя, 2007. – С. 197.

⁶ Власюк О.С., Крисаченко В.С., Степико М.Т. та ін. Український соціум / За ред. В.С. Крисаченка. - К. : Знання України, 2005. – С. 198.

⁷ Пачев С. Приазовські болгарі: проблема збереження культурної спадщини // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. – Сімферополь, 2003. – С. 71.

аграрними й урбаністичними, а також замкненість культурно-побутового ладу у етнічних поселеннях призводять до усвідомленої, на наш погляд, асиміляції та переривання культурної тяглості (спадкоємності) поколінь. С. Пачев, дослідник болгарської діаспори в Україні, підтверджує наші висновки:

„як правило окремі етнічні групи, потрапляючи в іноетнічне оточення, зазнають на собі дію природної асиміляції. Це супроводжується поступовою втратою елементів національної культури, звуженням сфери вжитку рідної мови до повного її витіснення мовою більшості, і, нарешті, втратою національної самосвідомості. Серед факторів, які можуть сприяти асиміляції, слід назвати дисперсне розселення, змішані шлюби, відсутність національної освіти, брак умов для розвитку національної культури на рівні, який відповідає сучасним вимогам”⁸.

Греки. З українською землею доля зводила цей народ протягом кількох тисячоліть. Уже у VII ст. до н. е. з'являються перші грецькі поселення на о. Березань у гирлі Дніпра, а згодом грецькі поліси розкинулися на всьому Північному Причорномор'ї – від Дунаю до Керченської протоки. Чимало греків мешкало в давньоруських містах та Причорномор'ї в часи Візантійської імперії. Масово переселялись греки на Україну із Оттоманської Порти у XVII – на початку XX століття. У 1778 році відбувалося переселення греків-християн з Кримського ханства на територію Маріупольського повіту Катеринославської губернії. Очолювані ініціатором міграції митрополитом Ігнатієм 18 тисяч греків покинули Крим і у Приазов'ї набули адміністративної і політичної автономії⁹. Маріуполь формується як центр грецької спільноти в Приазов'ї на місці Кальміуської слободи. Станом на 1932 рік в Україні існували Мангушський, Сартанський та Велико-Янисольський грецькі національні райони, була розвиненою їхня культурно-освітня інфраструктура.

Традиційно греки осідали на півдні, хоча чималі і впливові грецькі общини були і в багатьох містах по всій Україні Під кінець XIX століття в

⁸ Пачев С. Приазовські болгари: проблема збереження культурної спадщини // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. – Сімферополь, 2003. – С. 72.

⁹ Саенко Р. Из истории основания г. Мариуполя. – Мариуполь, 1997. – С. 9.

Україні налічувалося майже 187 тисяч греків. Революційні події на Півдні України призвели до значного скорочення представників цієї національності.

Зазначимо, що переважна ж більшість греків проживала в Приазов'ї. За даними місцевого перепису 1923 р. в Донецькій губернії, до якої входила і Маріупільщина, мешкало 86 615 греків, причому 93% з них проживало в сільській місцевості. Загалом, згідно матеріалів Всесоюзного перепису 1926 р. в Україні проживало 104 666 власне греків, 0,36 % населення – без урахування статистичних даних по Криму. Події другої світової війни, зокрема сталінська депортація греків та представників деяких інших національностей з Криму, також призводили до значних втрат. У 1959 році чисельність греків в Україні становила лише 104 359, у 1979 – 104 091, у 1989 – 98 594. Згідно з даними останнього всеукраїнського перепису у 2001 році греків налічувалося 91 550 осіб. На цей час у містах проживало вже 68,7 % від загальної кількості. При цьому переважна кількість греків рідною назвала російську мову. Деяке зменшення загальної чисельності грецької спільноти на загальноукраїнському рівні пов'язане як із спільними для всієї України демографічними процесами, так і з виїздом деякої частини греків на проживання до Греції¹⁰. Однак у Запорізькій області, якщо порівняти дані двох останніх переписів, кількість греків збільшилася на 2,2 % і становило 2200 осіб.

Певна ізольованість від зовнішнього впливу обумовлена в минулому соціально-економічними факторами, дозволила грекам Північного Приазов'я зберегти етнічні особливості національної культури та етнічне самовизначення.

Протягом століть греки входили до складу різних *етносоціальних, суспільно-культурних систем* – Візантійської і Османської імперій, Кримського ханства, Росії, СРСР і сучасної України. І. Пономарьов вважає, що унікальність цього етносу полягає в тому, що він зміг пронести крізь століття свою культуру, традиції і мову. Причому багатоетнічне середовище кардинально не

¹⁰ Власюк О.С., Крисаченко В.С., Степико М.Т. та ін. Український соціум / За ред. В.С. Крисаченка. - К. : Знання України, 2005. – С. 202.

вплинуло на трансформацію самосвідомості грецького населення¹¹. Проте це дещо суперечить твердженням В.Крисаченка про зазначену вище русифікацію.

Сучасна грецька діаспора, в силу історичних подій та культурних впливів, є неоднозначним етнокультурним явищем. За мовними ознаками вони поділяються на дві групи – *румєїв*, мова яких має грецьку основу, та *урумів*, чия мова є тюркською за походженням і близька до кримськотатарської.

Життя в Приазов'ї не зближувало *урумську* і *румєйську* мови між собою, а ще більше віддалило їх від літературної грецької мови. Не маючи шкіл з національною мовою викладання, майже кожне село говорило на своєму місцевому діалекті. Крім того, на мову греків Приазов'я вплинула зрусифікована регіональна суспільно-культурна система.

На сьогодні дослідники відзначають наявність у Приазов'ї 5 *румєйських* і 7 *урумських* діалектів. Тобто греки цього регіону говорять на 12 діалектах, різних між собою та далеких від сучасної грецької мови. Навіть близькі до новогрецької мови діалекти містять понад 35% тюркських слів.

Грецькі національно-культурні товариства, враховуючи інтенсивні контакти з прабатьківщиною та всебічну допомогу з її боку, орієнтують греків Приазов'я на вивчення винятково новогрецької як рідної мови, хоча саме *румєйська* і *урумська* по суті є рідними для місцевих греків. У місцях компактного проживання приазовських греків у багатьох школах вже достатньо учбової літератури з новогрецької мови, розроблено навчальні програми, підготовлено кадри викладачів. Нічого подібного не існує щодо *урумської* та *румєйської*.

Мовне питання для русифікованої грецької меншини міст не є актуальним, бо, на жаль, в умовах культурного тигля культура регіону переважає над національною.

Хочемо підкреслити, що у дореволюційні часи представники грецької громади відігравали значну роль у житті міста. Також Грецька республіка була

¹¹ Пономарева И.С. Отражение межэтнических контактов в традиционной культуре греков Приазовья // Украина-Греция: история та сучасність. – К., 1993. – С.116 – 117.

однією з перших іноземних держав, що відкрила у Бердянську торгове представництво, що згодом набуло статусу консульства. В історії міста залишились імена грецьких віце-консулів Ламбро Амбанопуло та Міхаїла Пайкоса¹².

Німці свої перші поселення в Україні, насамперед торговельні, засновували ще у княжі часи, починаючи з XI століття.

В. Крисаченко вважає, що подальша німецька присутність підтримувалась переважно двома шляхами: по-перше, в умовах перебування тих чи інших українських земель у державних утвореннях із сильною німецькою компонентою, по-друге, шляхом створення Російською імперією сприятливих умов для колонізації українських земель німецькими переселенцями.

У першому випадку мова йде про поселення в Галичині, на Закарпатті і Буковині власне німців та австрійців за часів Австро-Угорської імперії. Вони розселялися переважно в містах та містечках, оскільки за родом своєї діяльності були пов'язані з державними інституціями, органами самоуправління, медициною, освітою, правничими установами, мистецтвом та ремеслом, тобто спільнота мала виражений міський характер.

Натомість, у другому випадку німецькі колоністи залучались для освоєння земель, а тому вони отримували за пільговими умовами значні ділянки і самі „вросали” в землю нової батьківщини. Початково німецька спільнота спочатку збільшувалась за рахунок мігрантів, а в подальшому – переважно шляхом власного репродуктивного відтворення. Таким чином німецькі поселення стали невід’ємною частиною України.

За часів правління Олександра I у 1803 – 1823 роках на півдні України було засновано 134 поселення, а в Криму – 8. Пізніше виникали колонії на Волині, Одещині, Закарпатті, Київщині та Харківщині.

¹² Михайличенко В., Денисов Є., Тишаков М. Бердянськ. Погляд через століття. Історичний довідник. – Запоріжжя, 2007. – С. 192.

За радянської влади відбулася депортація значної частини німецьких поселенців на Поволжя і в Сибір. Щоправда, перед цим переважна більшість німців після громадянської війни повернулася в Україну.

Німці в Україні проживали переважно компактно, що дало змогу створити національні адміністративні одиниці, німецьких національних районів було 7: Зельцьський, Спартаківський, Карл-Лібкнехтівський, Високопільський, Молочанський, Люксембурзький, Жулинський, а також діяло 228 німецьких національних сільських рад, 628 німецьких шкіл, півтора десятка німецьких технікумів, Одеський німецький педагогічний інститут, численні культурні центри та періодичні видання.

Чимало поневірянь німецька спільнота зазнала у часи другої світової війни. Із Західної України переважна більшість німців виїхала до Німеччини. У 1941 р. німці з європейської частини СРСР, в тому числі і з України, були вивезені в Казахстан та деякі східні райони Російської Федерації. Автономна республіка німців Поволжя була ліквідована. Значна частина німців вивозилась фашистським урядом до Німеччини. Загалом депортації охопили приблизно 1250 – 1350 тисяч осіб. Так дві воюючі сторони практично знищили налагоджене і стабілізоване життя німецької меншини в Україні¹³.

Станом на 2001 рік в Україні проживало 33,3 тисячі осіб німецької національності.

Перші німецькі колонії у Приазовському регіоні виникли наприкінці XVIII – на початку XIX століть. Росія, зацікавлена у заселенні Новоросії, надавала велику допомогу переселенцям: вони отримували земельні ділянки, звільнювалися від рекрутської повинності та сплати податків на 30 років, їм надавалося право займатися промислами тощо.

Німецька колонізація продовжувалася протягом декількох років, поселення йшло спочатку на березі Дніпра, потім в районі річки Молочної, Високопільському та Великоолександрівському районах. Численні німецькі

¹³ Власюк О.С., Крисаченко В.С., Степико М.Т. та ін. Український соціум / За ред. В.С. Крисаченка. - К. : Знання України, 2005. – С. 204.

колонії виникли біля Одеси, Катеринослава, Херсона, Миколаєва, Тирасполя, Маріуполя, у Криму. У 20-х роках XIX століття в Херсонській губернії існувало вже 40 німецьких колоній. Німці, що переселились на Південь України, належали головним чином до євангельсько-лютеранської та римо-католицької релігійних конфесій.

Усі колонії будувались за зразком традиційних німецьких сіл, з кірхою та школою. Основними рисами німецьких колоній були – національна єдність, солідарність, релігійність. Особлива увага приділялась розвитку землеробства, тваринництва. Родюча земля, спільна праця на ланах колоній, спланована закупівля сільськогосподарського інвентарю та посівного матеріалу сприяли вирощуванню багатих врожаїв, розвиток тваринництва надавав можливість продавати м'ясо, вовну, розвивалась торгівля, переробна промисловість. Усе це призводило до зростання заможності колоністів.

У другій половині XIX століття у Бердянську проживало 180 німців-лютеран, а у повіті декілька тисяч. Проте відомо, що серед бердянських німців були також й католики. На початку XX століття настоятелем римсько-католицької парафії був німець Угенмах¹⁴. Статистика Російської імперії зафіксувала наступні дані, що стосуються віросповідання німецьких переселенців: 60% становили лютерани, 20 – меноніти, лише 14 – німці-католики¹⁵.

Та ж обставина, що переважна частина сучасних українських німців живе в містах, свідчить про те, що традиційні компактні поселення німців перестали бути інтегруючим чинником консолідації цього етносу.

Як відомо, серед німецької спільноти досить популярною є ідея переїзду до Німеччини, а тому раніше депортовані з території України німці своїм пунктом призначення обирають переважно історичну батьківщину.

¹⁴ Михайличенко В., Денисов Є., Тишаков М. Бердянськ. Погляд через століття. Історичний довідник. – Запоріжжя, 2007. – С. 130, 131.

¹⁵ Потапенко Я., Морозова О. Заселення запорізького Приазов'я німецькими колоністами у XVIII – XX столітті // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. – Сімферополь, 2003. – С. 80.

Оцінюючи роль німецьких колоністів у суспільно-культурній системі, слід сказати, що вони брали активну участь у громадському житті регіону, держави, а також сприяли розвиткові освіти, містобудівництва, економіки, культури своєї нової малої батьківщини.

Єврейська меншина – одна з найдавніших в Україні. Особливістю представників єврейської національності є той факт, що комунікативні потреби реалізуються шляхом вживання двох мов. Загальною мовою для всіх *євреїв* є іврит, одна із семітських мов. У ХХ столітті іврит було повернуто до широкого вжитку і він став державною і розмовною мовою ізраїльтян. Натомість, у Європі протягом майже тисячоліття аналогічну функцію виконував ідиш. Він зародився у Х – XII століттях на базі рейнських діалектів німецької мови і був основною розмовною мовою євреїв протягом всього Середньовіччя, нового часу, включно до середини ХХ ст.

У Причорномор'ї та Криму єврейські общини відомі ще з дохристиянських та ранніх християнських часів. За Київської Русі їхня чисельність істотно зростає за рахунок переселенців з Візантії та Хозарії. Російська імперія ввела „смугу осідлості”, обмежуючи територію проживання євреїв Катеринославською, Подільською, Херсонською, Таврійською, Чернігівською, Полтавською, Мінською та Бессарабською губерніями. Цікаво, що у середині ХІХ століття в Україні проживало 3/4 євреїв всієї Східної Європи, тобто 2,3 млн. осіб.

Політична нестабільність Російської імперії змушувала євреїв полишати ці землі. За період з 1891 по 1914 рік звідси емігрувало понад 1,7 млн. осіб, переважно до Сполучених Штатів, під час погромів загинуло ще приблизно 200 тис. єврейського населення, чимало їх полягло у військовому протистоянні „білих” і „червоних”, переважно через останніх. Тому, у 1926 році в УРСР проживало лише 1 млн 580 тис. євреїв, що становило 5,8% населення. Після приєднання до

СРСР Західної України численність євреїв зростає до 2 млн. 531 тис. Осіб (6,2% населення)¹⁶.

Національною катастрофою стала для євреїв друга світова війна: загалом фашистами було знищено 6 млн. осіб єврейської національності, з них 1 млн. 400 тис. в Україні. Етнічний потенціал і розвиток нації було підірвано і призупинено. Подальша антисемітська політика СРСР, з одного боку, і відновлення державності євреїв, створення Ізраїлю, стали активними індукторами масової еміграції євреїв з СРСР.

Євреї становлять переважно міське населення. Більшість називала під час перепису рідною російську мову, решта – їдиш і українську. Цікаво, що у XVI – XVII століттях тут з'являються переселенці з Польщі, так звані *ашкеназі*, тобто європейські євреї, які розмовляли на їдиш. Переселення євреїв з Польщі було масовим й у наступні десятиліття. Наприкінці XVII століття, після приєднання білоруських губерній до Російської імперії, після другого та третього поділів Польщі, чисельним було переселення євреїв у Причорномор'я.

На Правобережжі євреї, як і поляки, були розселені спорадично, окремими етнорелігійними громадами (*кегилами*), які становили основу організації та яка зосереджувалась у міських поселеннях. У великих містах існували відокремлені єврейські квартали (*гетто*), громадське самоуправління (*кагал*) у межах Росії було офіційно скасовано у 1844 році, хоча фактично продовжувало існувати. У другій половині XIX століття, після заохочувальних заходів царського уряду, спрямованих на перехід євреїв у міста, їхня чисельність швидко зростає, виникають великі громади в Одесі та інших містах Півдня.

У своїй масі євреї належали переважно до міщанського та купецького стану, проте серед них досить значним було соціально-класове розшарування. На початку XIX ст. у Північному Причорномор'ї було засновано ряд єврейських землеробських поселень.

¹⁶ Власюк О.С., Крисаченко В.С., Степико М.Т. та ін. Український соціум / За ред. В.С. Крисаченка. - К. : Знання України, 2005. – С. 200.

У 1867 році, як свідчать джерела XIX століття, „у Бердянську проживало 169 чоловіків і 161 жінка єврейського походження”¹⁷, хоча статистика 1897 року подає, що у Бердянському повіті 13130 осіб назвали рідною „єврейську мову”¹⁸. Євреї міста – це була переважно інтелігенція та підприємці, у списку Бердянського біржового товариства було аж 22 представника цієї нації, також євреї були активними громадськими діячами. Тут мешкали Арон і Розалія Хавкіни, батьки всесвітньо відомого вченого-бактеріолога Володимира Хавкіна, батьки художника Ісака Бродського і доктора медицини Берлінського університету Мойсея Лейбова.

Відомо, що на початку XX століття у місті було дві синагоги та єврейське училище Талмуд-Тора.

За даними перепису 2001 року *поляків* налічувалось 144,1 тис, що складає майже 0,3% населення України. До Другої світової війни в Україні (без західних регіонів) було 476,4 тис. (дані за 1926 рік), а потім, в результаті наслідків голодомору та репресій, зокрема масових депортацій, – лише 360,7 тис. поляків (дані за 1939 рік). У міжвоєнні роки УРСР зробила низку істотних кроків по задоволенню етнокультурних потреб поляків на території України, про що згадувалося у попередньому підрозділі. Станом на 1931 рік було виділено Польський національний район, Мархлевський, що на Житомирщині, діяло 157 польських національних сільських рад, функціонувала 381 польська школа, для народного господарства спеціалістів готували у п’яти технікумах, з викладанням польською мовою, діяла низка культурних, видавничих та наукових польських установ.

За останні півстоліття польська меншина істотно скоротилася: 1959 рік – 363,3 тис., а у 1989 – 219,2 тис. осіб. В. Крисаченко зазначає, що подібна тенденція зумовлена насамперед еміграцією етнічних поляків на свою історичну батьківщину, а також в деякі інші країни в пошуках кращих умов для

¹⁷ Михайличенко В., Денисов Є., Тишаков М. Бердянськ. Погляд через століття. Історичний довідник. – Запоріжжя, 2007. – С. 202.

¹⁸ Народи Північного Приазов’я (етнічний склад та особливості побутової культури) / За ред. І. П. Заносова. – Запоріжжя : Просвіта, 1997. – С. 21.

самореалізації¹⁹. Не можемо погодитись з думкою вченого, вважаємо, що головними чинниками, що спричинили зменшення чисельності польської громади в Україні, є асиміляція, відсутність у паспорті графі „національність”, а через це низький рівень самосвідомості, а також неправильність даних перепису 2001 року, в тому числі через некомпетентність та недобросовісність виконавців цього стратегічного для всієї країни заходу.

Нині переважна частина польської меншини мешкає в міських поселеннях (99,7 тисяч), що пов'язано як з історичними тенденціями, так і загалом з високим потенціалом її представників. Територіально поляки зосереджені насамперед на Житомирщині, а також в Хмельницькій та Львівській областях.

Історія переселення поляків на українські землі більш детально описана у попередньому підрозділі. Хочемо тільки зазначити, що минулі століття дали багато прикладів позитивного і негативного у взаєминах поляків і українців: як величні зразки взаємозбагачення культур, так і не менш значні приклади взаємної ворожнечі та руйнації. З приємністю доводиться констатувати, що нині у взаєминах між Україною та Польщею домінує політика стратегічного партнерства, пошук шляхів взаємовигідного співробітництва.

На сьогодні поляки Бердянська об'єднуються у *лавах Польського культурно-освітнього товариства „Відродження”*²⁰, що налічує понад 200 осіб польського походження. Діяльність польської громади, як і основної маси всіх національних земляцтв, національно-культурних центрів, асоціацій, конгресів тощо, спрямована на захист інтересів етнічної спільноти, розвиток культури, розширення духовних зв'язків з етнічною батьківщиною²¹.

Враховуючи традиційну релігійність, складову національної ідентичності, одним з перших кроків Товариства було ініціювання відродження римсько-католицької парафії, що була заснована ще у 1862 році та проіснувала

¹⁹ Власюк О.С., Крисаченко В.С., Степико М.Т. та ін. Український соціум / За ред. В.С. Крисаченка. - К. : Знання України, 2005. – С. 199.

²⁰ Його створено 4 листопада 1993 року, зареєстровано у січні 1994 р.

²¹ Лойко Л. Національно-культурні товариства України: актуальні проблеми розвитку та ролі у суспільстві // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. – Сімферополь, 2003. – С. 25.

до 30-х років ХХ століття²². На сьогодні це одна з найбільш динамічних общин Харківсько-Запорізької дієцезії (єпархії). З 1996 року настоятелем римсько-католицької спільноти є ксьондз-місіонер з Польщі Здіслав Зайонц, саме завдяки йому у Бердянську побудовано одну з найкрасивіших споруд – костел.

Не можна замовчувати такий цікавий факт: саме польська громада виступила з ініціативою створення у місті осередку релігійної благодійної місії „*Caritas – Spes – Ukraine*”, яка ось вже протягом багатьох років надає допомогу безпритульним та всім нужденним (особливо дітям) незалежно від віросповідання та національної приналежності.

Польське культурно-освітнє товариство „Відродження” на сьогодні складається з чотирьох структурних підрозділів: *Полонійного об’єднання лікарів, Польської спілки вчених, Польського молодіжного об’єднання та Центру польської культури „Biesiada”*, що допомагає всім членам організації реалізувати свої творчі та професійні потреби.

Польські лікарі Бердянська організували при парафії кабінет безплатної медичної допомоги та опікуються людьми похилого віку. Ці лікарі постійно підвищують рівень професійної підготовки у провідних лікувальних закладах Варшави, Кракова, Познані, Жешува тощо.

Силами вчених-поляків організовано спільно з Бердянським університетом менеджменту і бізнесу *Центр польської мови та культури*, де міститься перша на сході України польська бібліотека, що налічує понад 5000 книжок національною мовою, також на базі Бердянського педагогічного університету функціонує *Польський науково-просвітницький центр*. Заняття з вивчення польської мови організовані у цих навчальних закладах, а ще в одній зі шкіл міста.

Під егідою *Центру польської культури „Biesiada”* діють танцювальні колективи, студія вокалу та драматичний гурток тощо. Про творчій потенціал

²² Пор. Михайличенко В., Денисов Є., Тишаков М. Бердянськ. Погляд через століття. Історичний довідник. – Запоріжжя, 2007. – С. 129 – 131.

польської спільноти свідчать чисельні запрошення на фестивалі та концерти по всій Україні та Польщі.

Найважливіше те, що саме це товариство, єдине у регіоні, має власний національний Польський дім – важливий культурно-освітній осередок міста й області.

Г. Красовська зауважує:

На цих теренах можна зауважити своєрідну „моду на Польщу”, почуття гордості за свою польську культуру, приналежність до Товариства „Відродження”. Тепер уже ніхто не боїться признатися у своєму польському походженні²³.

Як бачимо, етнокультурна палітра Північного Приазов'я є дуже насиченою та різноманітною. Сучасні тенденції дозволяють припускати, що з часом тут створюватимуться національно-культурні об'єднання представників інших етносів, можливо, за рахунок груп, що збільшують свою чисельність (вірмени, грузини, китайці тощо).

Таким чином, зробити загальний висновок про те, що національно-культурні товариства Приазов'я та України в сучасних умовах повинні у своїй діяльності головну увагу зосередити на утвердженні в суспільстві засад толерантності, стандартів його цивілізованого розвитку, що гарантує гармонійне поєднання процесів національно-державного розвитку і самобутності кожного з його елементів²⁴.

²³ Krasowska H., Suchomłynow L. A. Rola Polaków w Berdiańsku na Ukrainie w promocji kultury i języka polskiego // Rocznik Wschodni. – 2005/2006. – № 11. – S. 45 – 50.

²⁴ Лойко Л. Національно-культурні товариства України: актуальні проблеми розвитку та ролі у суспільстві // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. – Сімферополь, 2003. – С. 26.